

Los och Orsa finnmarks historiedatabas -vägen till webben

Eli Hynne
Projektarbete
Skogsfinnarna i Skandinavien
Mälardalens högskola HT 2009

Mitt första möte med de finska namnen

Jag var på väg till Los från Andebu i Vestfold, södra Norge. E-18 mot Oslo, sedan mot Kongsvinger och över finnskogen till Lekvattnet och Torsby. Fast jag åkt vägen ett stort antal gånger hade jag inte tänkt så mycket på finnmark/finnskog. Däremot Noppikoski och Pilkalampinoppi var skyltar som man alltid hade någon kommentar till eller pratade om samma vilken tid på dygnet man passerade. Att koppla ihop norska finnskogen, Värmland och Orsa finnmark tog ett tag för mig. En ursäkt får vara att jag var knappt 20 år vid första besöket i Los. Att det i närheten av Drammen i Buskerud fylke bara några mil från min hembygd fanns finnmarker var jag heller inte medveten om.

Jag minns att min far berättade om sitt arbete med att taxera skog på den norska finnskogen i Kongsvinger-trakten under 1950-talet men någon förklaring eller faktakunskap om den finska invandringen kan jag inte komma ihåg att jag fick. Min morfar som härstammade från Los och utvandrade till Norge 1909 spelade Livet i finnskogarna av Carl Jularbo på sin gamla grammofon men det var också allt. Min morfar Per Gustaf Borg var född i Los 1885 och morfars farfar Hans Gustaf Borg startade den industriella vattendrivna bryntillverkningen vid Österhocklan i Los.

Kolonisationen av Los och Orsa finnmark

Sverige och Finland var ett rike i mer än 700 år ända fram till 1809. Under 1500-talet härjade krig och nödår och allmän oro bland befolkningen i Finland. Böndernas frihet hotades och adeln fick ökat inflytande. Klubbekriget, ett inbördeskrig pågick så det fanns flera orsaker till att många valde att prova lyckan i Sverige.

I Savolax och Rautalampi socken började det bli svårt att hitta nya marker för svedjande och staten uppmuntrade folk att bygga och bo i de avlägsna skogsområdena i Sverige där det fanns gott om plats. Skattefrihet för nybyggarna utlovades och de som anlände till Sverige fick 6 skattefria år. När man hittat en bra plats för nybygget fick man utfärdat ett nedsättningsbrev/torpebrev av kungen.

På den här tiden var det enklast att färdas med båt. Havet var förbindelselänk snarare än hinder och skogsfinnarna anlände bl a till Gävle hamn.¹ Uppmarschen till Los-området skedde från Gävle, Gästrikland, Hälsingland, västerut mot Los och Orsa finnmark.²

Finnarna letade barrskogsområden med främst gran som ägnade sig bra för svedjande. Huuhta-svedjandet³ var den mest populära tekniken där man fällde träden det första året i april-huhtikuu-svedjemånad. Svedjan fick torka i 1-2 år innan den brändes. När tiden var inne för att bränna svedjan, tände man utikring så det brann inåt och på detta sätt fick man kontroll över förloppet.

Rågen såddes i den varma askan och den växte i tuvor som övervintrade. Året efter sådd kunde man skörda och var året gynnsamt kunde en liter råg ge hundra liter skörd. Stora områden med skog för svedjande var nödvändigt för att få skörd varje år. Rågen var en viktig inkomstkälla och man fick möjlighet att ha ett större antal husdjur, eftersom tidigare svedjor

¹ Wedin (huvudred), Stenman, 2001 s.27-34

² Wedin, 2001 s.37

³ Tidskrift för Värmländsk kultur nr 2 1981, Tvengsberg s.3-5

användes till betesmark. Finnarna hade för vana att bjuda besökare på oskummat mjölk vilket tyder på välmående hushåll.⁴

Att bosätta sig vid en sjö eller i ett höjdläge var det vanligaste.⁵ I t ex Los finnmarker låg Södra Los - Huiskala⁶ vid Hemtjärn/Kyrkbytjärn. Ett exempel på finnbosättning i höjdläge är Tenskog - Hännilä⁷ där det inte var lika frostkänsligt.

Skogsfinnarna byggde rökstugor med en ugn murad av natursten och lera där ugnen tog upp ca en fjärdedel av rummet.⁸ Ingen murad skorsten fanns på husen men en röckanal av trä ledde röken ut. Rökugnen gav ifrån sig en jämn värme och fungerade som ett värmemagasin. Att elda en gång varje dag var tillräckligt.

Även badstun, samt rian för torkning av svedjeråg hade stenrösugn fast här fanns ingen röckanal utan gluggar och enklare vädringsluckor.

Jakt och fiske gav ett viktigt mattillskott för skogsfinnarna och de var skickliga jägare och fiskare. Kött samt hudar och skinn kunde avyttras.

Jakthistorier lever kvar i litteraturen som t ex Wester: *En björnjakt i Loos finnskogar 1879*,⁹ om björn- och älgskytten Anders Persson "Ribergarn" som tidigt fått lära sig hantera bössan. Han sköt sin första tjäder vid 11 års ålder och första älgen vid 12. Björnen han fällde vägde 15 pund och fraktades till Ösjön där den delades mellan jägarna. Huden såldes för 75 kr.

Ösjön är en finnbosättning nordväst om Los som upptogs 1624.¹⁰

⁴ Wedin, 2007 s.153 + s.201

⁵ Wedin (huvudred), Herou/Holmdahl 2001 s.87

⁶ Gottlund C.A Los-Hamra finnbygder särtryck 1970, s.24 (Huiskala)

⁷ Gottlund C.A, Los-Hamra finnbygder särtryck 1970, s.24 (Hännilä)

⁸ Wedin(huvudred) Nesholen 2001 s.108

⁹ Vår hembygd 1927 s.81

¹⁰ Wedin www.ljusdal.se

Bakgrund Los bibliotek

Los bibliotek är ett av Ljusdals kommuns fyra filialbibliotek. Biblioteket inrymmer i Los skola och har sedan 1961 varit integrerat folk- och skolbibliotek. Jag började min anställning som filialföreståndare (75% tjänst) på Los bibliotek i januari 1990 och hade innan det arbetat 4 år som vikarie bland annat under sommarmånaderna.

I mitten av 1990-talet började bibliotekspersonalen i kommunen cirkulera runt med mötesverksamhet/personalträffar. Att göra biblioteken till kulturcentrum i kommundelarna var en vision. Det var också tal om att nischa sitt bibliotek och sådana idéer uppmuntrades. Under 1998 kom tankarna på att göra en Finnmarkshylla i biblioteket för att på så vis marknadsföra och uppmärksamma den delen av kulturen i kommunen som sällan kom fram i ljuset. Hälsingehyllor, Hälsingehambo och Hälsingegårdar var rådande i kultursammanhang i Ljusdals kommun och de västra delarna ansågs inte så intressanta.

Kvinnolag och Gruvförening

Under våren 1988 bildades Los Kvinnolag som resultat av ett stormöte på Folkets hus med temat: ”*Kvinnor ur huse*” under ledning av Erna Heidle, projektledare för landsbyggdutveckling i Gävleborgs län. Många kvinnor i bygden blev medlemmar och vi jobbade bland annat med turism, syltkokning, lokall historia och kultur, allt för att få fart på bygden. Föreningen arbetade fram två lokala skrifter, *Losbrynets historia* 1989 och *Losflaskans historia* 1992 där jag var delaktig i arbetet. Tillsammans med Ulla Lindgren som var ordförande i Los Kvinnolag på den tiden, Gösta Ekeström, Ekeströms förlag i Färila och hjälpsamma kulturintresserade ordsbor fick vi fram dessa småskrifter.

I *Losflaskans historia* finns en kortare historik om Los Koboltverk och Sophiendahls blåfärgsverk och senare glasbruk.

Los finnskogar blev *Kalmeters konungarike*,¹¹ en rubrik vi använde i *Losflaskans historia*.

En industri växte fram i Los ödemark och även efter dagens mått torde den varit ganska stor. *Från Henric Kalmeters konungarike* är huvudrubrik på en längre serie artiklar i Ljusnan 1923.

Henrik Kalmeter började med gruvbrytning och malmförädling i Los 1736 och anlade Koboltverket 1738. Han försökte och lyckades få beskattningsrätt för finntorpen kring Los. Finnarna protesterade över kontraktet och tyckte det var orimligt. Finnarna ansågs av Kalmeter vara olydiga och lata. Efter Los koboltverks konkurs lyckades finntorparna återfå besittningsrätten till hemmanen.¹²

Vid Sophiendahl tillverkades Losflaskan och även andra glasföremål från 1762-1771. Los Kvinnolag lyckades tillsammans med glasbruket Tre Bockar i Hudiksvall få fram första souvenirutgåvan av Losflaskan 1993 med bidrag från Längmanska kulturfonden.

Allt material som fanns i biblioteket som rörde Los koboltgruva blev extra intressant för många bybor då urpumpningen av gruvan satte igång under hösten 1989. Samma höst bildades Föreningen Loosgrufvan med ett stort antal eldsjälur i spetsen. Vi var många personer som arbetade i flera månader ideellt med gruvrensningen och intresset för historien blomstrade!

¹¹ Los Kvinnolag 1992 s.9

¹² Wedin 2007 s.274

Ungdomar och äldre, kvinnor och män klättrade upp och ned på stegar i gruvan och rensade ur gammalt skrot och skräp då gruvhålerna i många år varit byns soptipp. Överbyggnad med filmsal och utställningar blev så småningom verklighet med hjälp från många olika håll som Länsmuseum, Länsstyrelse, flera skogsbolag, Ljusdals kommun, EU och Arbetsförmedlingen genom arbetsmarknadspolitiska åtgärder. En positiv period i Los, företag och privatpersoner, alla var med.

Lokala böcker/skrifter

Ett par pärmar fanns på den tiden i biblioteket med kopior och avskrifter om lokalhistorien. Materialet handlade främst om Los koboltgruva och lite om svedjefinnarna.

Los-Hamra finnbygder, ett särtryck ur *C.A Gottlunds dagbok* som utgivits av Los kommunbibliotek 1970 användes flitigt och boken fanns och finns fortfarande till försäljning.

Margareta Halfvarsson och jag skrev ett brev till Kommunstyrelsen i Ljusdal där vi påpekade att särtrycket från 1970 snart var slutsåld och vi fick därmed till stånd ett nytryck av *Los-Hamra finnbygder 2002* med nytt förord av Kerstin Hassner, dåvarande kommunchef i Ljusdal.

Böckerna *Gruvbyn genom 100 år* utgiven av Los Hembygdsförening 1985, *Norrbyn-en by i Los* utgiven av Gruppen för Norrbyns dokumentation 1992 och ett häfte *Kyrkbyn genom 100 år* (otryckt), studiecirkel Vuxenskolan 1980 blev alla tre viktiga lokalhistoriska böcker för bygden. Arbetet med böckerna hade startat som studiecirkel. Även Ryggskog och Rullbo byar hade liknande grupper som forskade och hade planer på att ge ut böcker men tyvärr blev det aldrig någon utgivning.

En forskare Stig Jonsson, bosatt i Älvsjö men som härstammade från Korskrogen arbetade med att renskriva domstolsprotokoll Färila-Kårböle-Los från 1601 och framåt. Stig Jonsson anlätades av gruppen för Norrbyns dokumentation som resulterade i *Norrby-boken* här ovan nämnt. Stig Jonsson blev nära vän med norrbybon Helge Trygg som senare fick ta del av de renskrivna protokollen. Nu finns pärmar, som även har ett personregister, här i biblioteket och har uppskattats av forskare som exempelvis Maud Wedin.

Även inventeringar av fäbodvallar i studiecirkelform hade genomförts i Los och Orsa finnmark. Studiecirkel i finska ortnamn med Kaarina och Sven Åkerman hade bedrivits i Orsa finnmark och en *Sammanställning av slutresultatet efter ABF Ljusdal:s studiecirkel i finska ortnamn* 1987 gjordes. Anders Björklund och Ingemar Gustavsson, båda Orsa har tillsammans gjort en förteckning över ca 500 ortsnamn (arbetsmaterial) i Orsa finnmark som vi fått ta del av. Maud Wedin skriver i sin avhandling:¹³

Man kan konstatera att Dalarna norr om Dalälven har flest skogsfinska ortnamn, 1080st. Av dessa ligger 910 st i Orsa finnmark, som därmed är det finnbygdsområde som har flest skogsfinska ortnamn.

Erik Mattsson, Tandsjöborg var under 1970 och 1980-talen anställd av Domänverket som skogsförman. Han tillverkade skyltar av gamla torrakor som placerades ut i finnmarkerna. Finska namn på myrar, bäckar, tjärnar och berg på Hamra kronopark blev synliga genom Eriks arbete och han var också den drivande kraften bakom Börningsbergets skogsmuseum. Tyvärr är detta mastodontarbete på väg att raseras. De vackra skyltarna ruttnar ner och de finska namnen blir inte lika synliga.

¹³ Wedin 2007 s.192

Anders Björklund, Orsa har genom boken *Vildmark Orsa*, Orsa kommun 1996 gjort att många blivit nyfikna på platser som Råberget och Finnberget. Även de lösa bladen med kartor och förslag på rundturer i Orsa finnmark¹⁴ är mycket värdefulla och roliga att dela ut. Orsa kommun har bättre information om Orsa finnmark i turistsammanhang än Ljusdal kan jag tycka.

Om Fågelsjö by finns det flera böcker och häften och i dagarna ligger en alldeles nytryckt läcker bok utgiven av Fågelsjö Hembygdsförening på diskarna *Min hand är icke begåfvad att föra en skikkliger penna, Fågelsjöbonden Jonas Olssons dagbok 1851-1892* (redaktör Eva Heggstad) som skall presenteras vid boksläpp på biblioteket i Los 19 januari 2010.

Frågor om lokalhistorien

På biblioteket och bokbussen hade jag under åren fått olika frågor om den skogsfinnska invandringen. Till exempel hade en låntagare från Björkberg hört att han härstammade från finnar som kom från Rautalampi socken. Var i Finland ligger det någonstans?

Andra exempel på frågor är:

Recept på maträtten motti?

Finska namn på olika platser och vad de betyder?

När kom första finnen till Los och vart bodde han någonstans?

Lomejansguten - spelman och fakta om honom?

Finnberget och Råberget är platser det ofta frågas om och en artikelserie om Finnberget i Mora Tidning har jag kopierat och skickat till flera intresserade genom åren efter att de hört att den fanns på biblioteket.

Högstadiet i Los har i olika projekt arbetat med hembygden, t ex Spåra tiden tillsammans med Ljusdalsbygdens museum, om Inlandsbanan och sträckan genom Orsa finnmark, första finnbosättningarna, om Los koboltgruva m.m.

Gymnasiestuderande och högskolestuderande har sökt material till uppsatser.

Färlabor som hade Kanada-släktingar på besök kom till Los bibliotek en sommareftermiddag för att söka information om Fax-Mårten, ett original som levde på mitten av 1800-talet. Om denna person finns lite information här och var i böcker men sådant är inte lätt att plocka fram utan något register eller kataloger att gå efter. Jag svettades och letade febrilt i de böcker och kopior där jag kom ihåg att det skulle finnas något om Mårten. Tanken på en förteckning av något slag inte minst om man är sommarvikarie snurrade i mitt huvud.

¹⁴ destinationorsa.se

Projektets start

Tidigare i mitt jobb ingick bokbussturer i Orsa finnmark och på så sätt hade jag fått ett bra kontaktnät i byarna. Bokbussen rullar fortfarande i finnmarken men efter att byskolan i Tandsjöborg lades ned bemannas bokbussen endast av chauffören som sköter alla sysslor. Bokbussen hade stopp var tredje vecka i Fågelsjö och jag träffade då och även i andra sammanhang Margareta Halfvarson som arbetade vid Fågelsjö gammelgård. Vi drog igång ett samarbete mellan Los bibliotek och Fågelsjö Hembygdsförening i februari 1998 som vi från början kallade Los och Orsa finnmark- ett kunskapscenter.

Möte anordnades med Bygderåden, kulturföreningar och representanter från Ljusdals kommun och Ljusdals kommunbibliotek.

Vårt mål var att samla och organisera böcker, småskrifter, häften och kopior om Los och Orsa finnmark. Det materialet som fanns var svåröverskådligt och målet var att bygga upp en databas och på så vis göra materialet sökbart.

Vi började med att skicka ut tiggARBREv/ansökningar till de stora skogsbolagen: Hamra besparingsskog, Stora, Korsnäs, Domänverket, Orsa besparingsskog. Utdelningen blev mager, en begagnad dator från sistnämnda bolag. Till Kulturfonden Sverige-Finland skickade vi också ansökan och presenterade vår projektidé men det gav ingen utdelning.

Finnmarkshyllan

Böcker om Los och Orsa finnmark placerades på en särskild hylla i biblioteket och fick därmed en mer betydande roll och skyltning än exempelvis Hälsingehyllan. Lokala faktaböcker som nämnts ovan och även annan facklitteratur med finnmarksanknytning fick plats på hyllan. Passande skönlitteratur plockades ut från ordinarie bokbeståndet som böcker av Gustaf Schröder, Hilikka Alm, Helmer Linderholm, Nils Parling, Jol Strand, Dan Andersson m.fl. och placerades på samma hylla. Även lokala författare har fått plats på hyllan som Allan Persson från Norrbyn, Arne Ohlson, Svansjöbäcken och Hugo Halvarsson, Fågelsjö.

Lars Lundin

Under samma tidsperiod hade vi mycket kontakter med författaren och forskaren Lars Lundin som arbetade med sin bok *I Gottlunds fotspår*. Lars Lundin tog näverkanten på ryggen och gick samma rutt som den finska studenten Carl Axel Gottlund gjorde 1817. En bok om Orsa finnmark var efterlängtd och gick åt som smör i solsken då den kom ut 1995.

I *Finnmarksbladet nr 8 1998* och *Looslappen nr 8 1998* hade vi *Upprop om Los och finnmarksartiklar*:

Torsdagen den 10 september är alla välkomna till Los bibliotek med gamla tidningsurklipp som berör Los och Finnmarken. Vi är intresserade av att kopiera artiklar som vi ännu inte har. Ta också chansen att få era gamla dokument uttydda av finnmarksforskaren Lars Lundin som medverkar under denna dag”.

Resultatet blev ca 6 pärmar med nytt material.

Lars Lundin har fortsatt med sitt skrivande och kom 1998 med boken *Seder och sägner från Loos socken, Traditioner i en finnbygd* efter uppteckningar av Imber Nordin Grip. Detta forskningsmaterial om Los och Orsa finnmark hade sovit en törnrosasömn i över 60 år. Lars Lundin skriver i förordet:¹⁵

Imber Nordins uppteckningar är en viktig länk tillbaka till Gottlund. Genom hennes insats blir innehållet i Gottlunds dagbok mer förståeligt. Många av de personer som hon intervjuade tillhörde den generation som var barnbarn eller barnbarnsbarn till de som Gottlund kom i kontakt med. Många sedvänjor i detta tämligen isolerade område fanns då kvar och utövades på samma sätt som på Gottlunds tid. En stor kulturskatt som tillför mycken kunskap om den folkliga traditionen på orten.

Boken presenterades vid ett välbesökt boksläpp på biblioteket och liknande arrangemang anordnades i samband med Lars Lundins nästa bok *Carl Axel Gottlunds 1800-tal*, 2001 .

Äntligen en slant

Till projektet lyckades vi så småningom få medel från Länsstyrelsen/regleringsfonder och även bygdepeng/mindre bidrag genom Bygderåden. För dessa medel kunde vi köpa in en dator. Av en bibliotekarie i Ljusdal fick vi rådet att köpa in programmet File-maker och genom arbetsmarknadsåtgärd fick vi en person som arbetade med att lägga in poster i databasen i ca 3 månader. Äldre litteratur från antikvariat och andra böcker som vi fick kännedom om vid studiebesök på Finnkulturcentrum i Torsby köptes in samt kartor över östra Finland.

Margareta Halfvarson och jag gjorde även studiebesök till Finnskogsmuseet Skräddrabo, Hälsinglands antikvariat samt Orsa bibliotek och bildarkiv under de två första åren.

Finn Rideland, Markus Frank, Henry Mattsson och Ingemar Gustavsson har haft föreläsningar med finnmarkstema på biblioteket som alla har varit välbesökta. Byborna sluter upp när det anordnas program med lokalhistorisk anknytning.

Under slutet av 1999 ansökte vi om medel från Statens kulturråd tillsammans med dåvarande fritids- och kulturchefen i kommunen Kerstin Hassner. Ljusdals kommun hade utnämnts till Årets kulturkommun och optimismen var rådande men tyvärr kammade vi hem noll kronor!

Det blev istället kortare perioder med personer i arbetsmarknadsåtgärder och ideellt arbete.

Länsbibliotekarie Jan Boman besökte oss två gånger under 2006 i samband med en ansökan om Accesspengar men trots att han gav oss stora förhoppningar så lyckades vi inte heller denna gång.

¹⁵ Lundin 1998, s.13

Finnmarkens historiegrupp bildas

Finnmarkens historiegrupp startade som en ABF-studiecirkel på hösten 2003.

10-12 medlemmar från olika byar i Los och Orsa finnmark bildade gruppen som fortfarande håller ihop 2009. Materialet på finnmarkshyllan i form av tidningsartiklarna sorterades i nyordning efter byar, företeelser och liknande. Pärnarna blev då mera bladdervänliga. Mycket nytt material har tillkommit från medlemmarna i gruppen och från andra bybor samt från dödsbon. Under åren har finnmarkssamlingen växt betydligt. Engagemang och idéer flödar och en bra gemenskap har växt fram. Vår grupps styrka är att hela området Los och Orsa finnmark täcks in.

Gruppen har deltagit i kurser, föreläsningar, Finnsam-konferenser, arkeologisk utgrävning i Grannäs samt ordnat arrangemang som t ex Dan Andersson sångspelet *Helgdagskväll i timmerkojan* med Saxdalens manskör i Hamra kyrka. *Döden i finnskogarna*, en dokumäntärfilm av Jonas Sima visades en sommarkväll på biblioteket under Loosveckan och blev mycket välbesökt. Vi har blivit en grupp som hörs och syns och vi har fått positiv respons och många kontakter. Ett samarbete och utbyte av erfarenheter med Västra Hälsinglands forskarförening har pågått något år och gemensam annonsering med Svenska Turistföreningen, Ljusdal blev verklighet under sommaren 2009. Studieresor har gjorts till olika finnbygder i Sverige och Norge.

Finnmarkens historiegrupp har tillsammans med Ingemar Gustavsson, pensionerad skogvaktare på Orsa Besparingsskog besökt byarna i Orsa finnmark. Olika turer har gjorts genom åren och det blir alltid bra uppslutning. Vi har även bjudit in andra intresserade att följa med. Myggsjö, Loberget, Laxsjön, Untorp, Näckådalen, Rosentorp, Harabacken, Finnberget och Orsa Kvarnberg har besökts. Många intressanta, ibland hemska och framförallt roliga berättelser har vi fått ta del av. På begravningsplatserna har Ingemar alltid något spännande att berätta som t ex om ”Korp-Kirsti” i Näckådalen (Smids Kerstin Larsdotter 1826 – 1905) som hade övernaturliga krafter och kunde sätta saker i rörelse.

Historiegruppen arrangerade vandring från Oravalampi till Stor-Hamrasjödammen en varm dag i augusti 2004 efter en bit av Prästvägen. Ingemar Gustavsson har under många år röjt och märkt Prästvägarna i Orsa finnmark och även satt upp små informationstavlor. På vandringen passerade vi en av de äldsta ristningarna efter Prästvägarna 1733¹⁶.

Vi har fått kopiera Ingemars Gustavssons släktforskning om byarna i Orsa finnmark och dessa pärmar är uppskattade i biblioteket. Under de senare åren har släktforskningskurser bedrivits i biblioteket med Britta Nilsson, Fågelsjö som ledare. Biblioteken i kommunen har alla abonnemang på Genline och Svar. Britta arbetar själv med uppläggande av en släktdatabas för Orsa finnmark och Los.

¹⁶ Lundin 1995 s.62

Kontakt med Finnsam

Under Finnsam-konferensen i Los i september 2004 deltog flera av Finnmarkens historiegrupps medlemmar på föreläsningarna vid Hembygdsgården och rundturen till Karlsberg, Tenskog, Kvarnberg och Kvarnbergstorp.

Margareta Halfvarson, PA Pettersson, som arbetade med finnmarkssamlingen under hela 2004 och jag fick för första gången presentera finnmarkssamlingen för ett större antal personer. Under konferensen fick vi betydande kontakter och kunskaper som har varit värdefulla. Vi var helt ovetande om att forskare som Maud Wedin redan hade alla fakta om Los första finnbosättningar. Vi ser verkligen fram emot att Maud Wedins forskning kommer ut i bokform.

Flera personer hade arbetat med databasen i kortare perioder och därför var det värdefullt att PA Pettersson fick möjlighet att arbeta med projektet under en längre period. Ett otroligt bygdeintresse och ett personligt lättsamt sätt gjorde att PA fick fram material från många Losbor. Trots knappa resurser och avsaknad av teknisk utrustning fick PA till slut tillgång till Loos bygderåds scanner och kunde scanna gamla foton. Gamla skolkort lånades in av bybor i Los och Orsa finnmark samt hemvändare. Dessa scannades och en uppskattad utställning anordnades. Fortfarande efterfrågas skolkorten och de finns bevarade i pärmar.

Hösten 2005 deltog fem personer från Finnmarkens historiegrupp i Finnsams studieresa till Savolax och Karelen. Ett antal museer och hembygdsgårdar besöktes i östra Finland. Rökstugor, rior och rökugnar studerades och Birger Nesholen, Grue finnskogmuseum var guide. Pielisen museum i Lieksa hade en rökstuga med gluggar och skjutluckor. Vi besökte Konnevesi hembygdsgård och Murtovaara gårdsmuseum utanför Valtimo. I Rautalampi besöktes biblioteket och Peuran-museo och vi fick lära oss att Rautalampi storsocken tidigare bestod av 27 kommuner.

En lärarik studieresa var vi alla överens om och efter hemkomsten ordnades bildvisning, utställning och vi berättade om resan för ett antal besökare. Vid arrangemanget serverades karelska piroger med äggsmör.

En annan upplevelse från resan var att ha badat äkta rökbastu med en mjuk och skön värme.

Los bibliotek med finnmarkssamling var även ett av besöksmålen i Finnskogspasset 2006 - 2008

Sponsorer

Hösten 2008 skickade Los bibliotek och Fågelsjö Hembygdsförening ut tiggARBREV *Dags för kultursponsring* till ett 60-tal företagare.

Vi lyckades få ihop 32.000 kr och kunde därför under 2009 ha Anna Hedlund, Los anställd med särskilt anställningsstöd från Arbetsförmedlingen. Loos bygderåd står som arbetsgivare och sköter anställningens administrativa arbete.

Anna har arbetat med att kvalitetssäkra databasen, gått igenom poster och lagt till nya. Arbetet sker numera via webben. En ny summa sponsorpengar har ramlat in i dagarna och jag tycker att sponsorerna är flera än förväntat.

Webben

Från Länsstyrelsen, Leader småstöd och Ljusdals kommun har vi lyckats få medel för konvertering av databasen till webblösning och under hösten 2009 har Klas Rytterskog, Elimar Media färdigställt arbetet. Man kan hitta databasen under www.ljusdal.se/bibliotek och där finns sponsorerna uppräknade.

Ca 1800 poster finns inlagda i databasen och arbetet är långt ifrån klart. I september 2009 visade vi upp ett litet smakprov under Finnsam-konferensen i Ytterhogdal och i slutet av november hade vi visning för sponsorerna.

Ljusdals kommuns IT-avdelning har assisterat med uppläggning på kommunens server och kommunens bibliotekschef Lotta Trosell Svender har deltagit i arbetet med att få konverteringen gjord. Fortfarande är inte alla korrigeringar gjorda i databasen och tyvärr måste en del små justeringar utföras manuellt vilket kommer att ta tid.

Tankar om turism och framtid i Los och Orsa finnmark

En utvidgning av Hamra nationalpark är snart en realitet och intresset för naturen och kulturen i området kommer att öka. Firandet av Hamra Nationalpark 100 år den 24 maj 2009 visade tydligt att så är fallet. Jan Hedman, naturbevakare i parken berättade under dagen om natur, djur och växter och Anders Assis, Ljusdalsbygdens museum berättade om kulturspår, myrslätter, fäbodrar, skogsfinnarna och svedjebbruk. Han berättade att pollenanalyser¹⁷ visar att det funnits betande djur i området innan skogsfinnarna kom vilket var en nyhet för många.

Biologen och journalisten Anna Froster arbetar med en bok om Hamra Nationalpark som skall komma ut 2011 vilket är positivt för hela Los och Orsa finnmark.

Vandringsleder som Finnmarksleden mellan Los och Fågelsjö borde rustas och förses med information om natur och kulturspår på svenska, engelska och tyska. Genom att sträckor av leden går genom Hamra Nationalpark kommer de automatiskt att förbättras i samband med utvidgningen berättar Jan Hedman.

Enkel information om de första skogsfinnarna, svedjandet, byggnadsskick och varför finnarna kom hit till våra trakter borde skyltas med på flera platser. Dessa frågor ställs av fritidsboende av olika nationaliteter. Efter skoterlederna borde det finnas liknande information då området redan har vinterturism genom skoterprojektet Nordic Area.

Skyltar med de finska ortnamnen skulle göra området under alla årstider mer exotiskt!

Samlingen på biblioteket i Los kan marknadsföras som resurs tillsammans med andra näringar inom turism och kultur och kanske bli attraktiv i kurssammanhang. Bygdeforskning och släktforskning är i ropet och kan marknadsföras tillsammans med natur, kultur och hitta dina rötter.

Finnmarksturer under juli månad var ett nytt initiativ från Finnmarkens historiegrupp som vi testade sommaren 2009. Fem torsdagar med egen bil och egen matsäck samt ett par personer ansvarig för varje tur ut i skogarna. *Lär känna våra finnmarker* var rubriken och intresset var över förväntan. På en tur deltog 47 personer och vi besökte fäbodvallar, gårdar, utkikspunkter, kanjon, begravningsplatser och vattenfall. Vi lovade liknande turer nästa sommar med nya besöksmål. Turerna visade tydligt att intresset för kultur och historia finns!

¹⁷ www.skyddaskogen.se

Vi måste i Los och Orsa finnmark arbeta för att skolelever, bybor och hemvändare skall känna stolthet över sin bygd och dess historia.

En träff med kommunens turismansvarig tog vi initiativ till i höstas och förhoppningsvis kommer det med något om det skogsfinnska i framtida broschyrer.

Jag anser att det viktigaste för Los och Orsa finnmark är att koppla ihop de turistiska målen som vi redan har i byarna och få fram den intressanta historien som finns där!

Los hembygdsgård och bygdemuseum invigdes 1967. Gamla intressanta föremål skänkta av bybor måste fram i ljust med tydlig och bra faktainformation. Kalmeters herrgård bör märkas upp med storlek på huvudbyggnad och flyglar samt vad de innehöll, som t ex kyrksal.

Häbbret från Tenskog som finns på Hembygdsgården har efter dendrokronologisk analys av Bertil Israels, Boda, Svärdsjö daterats till 1640. Häbbret måste förses med informationsskylt som berättar om detta.

Vi måste tillsammans arbeta med att lyfta fram det som finns kvar från skogsfinnarna som finnplogar och svepskrinet vid Hembygdsgården.

Att märka upp stigar till andra intressanta kulturspår i form av stenar och träd med gamla ristningar tror jag skulle uppskattas.

Att koppla ihop Los koboltgruva, Kalmeters herrgård och Sophiendahl blåfärgsverk och glasbruk samt erbjuda guidade dagsturer några gånger under sommartid skulle troligen uppskattas och vara genomförbart. Gruvstigen mellan Gruvan och Hembygdsgården kan marknadsföras och göras mer attraktiv. I 3 år har det arrangerats Kalmetervandring efter Gruvstigen en dag under Loosveckan i juli.

Föreningen Loosgrufvan har i sommar 2009 fått ta emot ett vägmärke/milstolpe av trä med inristat årtal 1760.¹⁸ Sådana stolpar fanns för varje ¼ mil efter gamla Loosvägen som bröts upp på 1750-talet. Vägen var nödvändig på grund av den gruvdrift som då sattes igång i Los.

Jan Åke Karlsson, ordförande i Föreningen Loosgrufvan berättar att milstolpen¹⁹ hade förvarats i ett häbbre vid Losvallen och besiktningsmannen från Länsstyrelsen/Länsmuseet tyckte att den passade bättre vid Gruvan och vi kan bara hålla med.

Svårigheterna med att driva projekt

Förhoppningarna var kanske för stora i början och med åren inser man att allt tar mycket längre tid än man planerat. Från start tycker jag att intresset från kommunen var svagt och allt var tungrott.

För arbetsmarknadsåtgärder sker hela tiden ändringar av bestämmelser och ofta med korta varsel. Vi har flera gånger fått erbjudande om att arbetet med databasen kunde utföras av person i arbetsmarknadsåtgärd som t ex. sitter i Järvsö eller Färila. Vi har i sådana tillfällen tackat nej då dessa personer inte har lokalkännedom om våra små byar i Orsa finnmark.

Vi har tron på att det lokala i form av platser, personer och företeelser är styrkan med vår databas.

¹⁸ Lundh 1926 s.73

¹⁹ www.fmis.raa.se

Det har inte varit lätt att bedriva projekt bredvid ordinarie arbete. Tiden finns inte för att kunna vara arbetsledare m.m. för ett projekt. Planering och uppföljning har varit bristfällig och ett annat problem är att få loss tid för möten och träffar med inblandade. Mycket ideell tid har satsats.

Det svåraste har varit ekonomin, föråldrad datautrustning och att få till ansökningar om medel. Utan resurser är det inte lätt att komma framåt.

Kommunen har bidragit med pärmar, papper och diverse kontorsmaterial. En önskan vore att ha ett litet bokanslag öronmärkt för finnmarkslitteratur.

För att söka medel från Länsstyrelsen, Kulturråd, fonder med flera måste man vara proffs eller ha tillgång till experthjälp. Projektet är inte tillräckligt affärsmässigt har vi fått höra ett antal gånger.

Summering/Mycket positivt på vägen

Efter att Ljusdals kommun fick ny bibliotekschef hösten 2006 har projektet fått en helt annan draghjälp och status. Lotta Trosell Svender har engagerat sig och stöttat med konverteringen, kontakter, teknisk support m.m.

Det har gjort att alla inblandade i Los och Orsa finnmark blivit positivare till Ljusdals kommun.

Många besökare och låntagare går direkt till finnmarkshyllan i biblioteket och fastnar där!

Genom projektet har biblioteket i Los något extra att erbjuda och hyllan uppskattas av hemvändare, forskare och personer som söker sina rötter.

Filialen i Los är omnämnd i en magisteruppsats *Lind: Hälsinglands kulturarv*:²⁰

/.../ för att vi har påbörjat ett finnmarksprojekt som går ut på att lägga in all litteratur om finnmarken man kan finna i en databas. Biblioteket i Los köper dessutom in litteratur med anknytning till finnmarken och den finska invandringen.

Databasen ligger nu på webben och kommer förhoppningsvis att förbättras och bli mer omfattande om arbetet får fortsätta. I framtiden kanske man kan sälja kopior på artiklar m.m. och få någon liten slant tillbaka.

Planer finns på att tillsammans med kommunens tryckeri göra ett infoblad om Loos och Orsa finnmarks historiedatabas, hur den kom till och presentation av sponsorerna. Detta kan vi skicka ut till andra bibliotek, muséer, kursgårdar och turistmål med skogsfinsk anknytning. Loos bygderåd har en projektanställd som i februari 2010 skall anordna en entreprenörmässa för Los och Orsa finnmarker i skolans lokaler och gymnastiksal. Biblioteket kommer denna lördag att marknadsföra databasen med nya informationsbladet och öppet hus.

Los och Orsa finnmark hörs och syns mera i kultursammanhang!

I lokaltidningen Ljusdalsposten skriver/benämner man västra delarna av kommunen numera finnmarken mycket oftare än tidigare.

Andra positiva saker som bör nämnas är att Maud Wedins text om *Skogsfinnarna i Los med omnejd* finns på www.ljusdal.se med illustration av Elisabeth Nyman, Los och att

²⁰www.abm.uu.se Lind 2007 s.26

finnmarkssamlingen i Los bibliotek nämns ett flertal gånger i Maud Wedins doktorsavhandling *Den skogsfinska kolonisationen i Norrland*.

En fördel med samlingen är att den finns på ett bibliotek som har öppet året om och är tillgängligt fyra dagar i veckan utom under skolans sommarlov då det bara är öppet två dagar i veckan. Efter att ha bott 30 år i glesbygden är jag mycket medveten om att detta kan ändras men som det ser ut för tillfället med bibliotekets utlåningsstatistik och skolans elevantal så är inte biblioteket hotat av nedläggning.

Nya lärdomar

Under min barndom i Norge användes uttrycket: ”*Langt bort i hutaheiti*”²¹ flitigt bland oss barn och det har nu efter denna kurs fått en mening!

Martin Tvengsberg skriver också att svedjebbrukaren behövde inget järnspett eller spade, han behövde yxan och skäran. Utöver detta behövdes kunskap om växten som skulle odlas, kunskap om naturen och skogen. Att göra saker i rätt tid och vara lyhörd gentemot ledaren, som att följa dirigenten i en orkester. Annars blir det ”*tullball*”, som kommer av finska tulipalo (vådeld).²²

”*Tullball*” är ett annat uttryck på norska som vi använde ofta under min uppväxt och i norskan betyder det att det blir på tok, det blir fel!

Min företrädare på biblioteket berättade ibland om de första finnarna i Los i samband med olika tillställningar och arrangemang och det återkommande var att de var fattiga, åt barkbröd och allt var elände.

Nu berättar jag istället att skogsfinnarna var välmående. De var duktiga jägare och fiskare. De fick stora rågskördar som de ibland kunde avyttra och på så vis skaffa boskap. Om det kom besökare bjöds det på mjölk och mejeriprodukter. Allt detta innan restriktionerna kom och svedjandet förbjöds i slutet av 1700-talet.

²¹ Tidskrift för Värmländsk kultur nr 2 1981 Tvengsberg s.6

²² Eles (red) Tvengsberg 1995 s.63

Tryckta källor:

- Eles, Håkan (red): *Skogsfinnarna och Finnskogen*, Karlstad 1995
- Från Henric Kalmeters konungarrike (artikelserie)* Ljusnan 1923
- Los kvinnolag: *Losbrynets historia*, Ljusdal 1989
- Los kvinnolag, *Losflaskans historia*, Ljusdal 1992
- Lundh, LL: *Hälsingelivet i våran socken*, Lindesberg 1926
- Lundin, Lars: *I Gottlunds fotspår*, Ljusdal 1995
- Lundin, Lars: *Seder och sägner från Loos socken, Traditioner i en finnbygd*, Östersund 1998
- Tvengsberg, Per Martin: Svedjebruket på Finnskogen. *Tidskrift för Värmländsk kultur nr 2 1981*
- Wedin, Maud: *Den skogsfinska kolonisationen i Norrland*, Falun 2007
- Wedin, Maud: *Skogsfinnarna i Skandinavien*, Falun 2006
- Wedin, Maud (huvudred): *Det skogsfinska kulturarvet*, Falun 2001
- Vår hembygd Hälsingland o Härjedalen*, Ljusdal 1927

Otryckta källor:

- Tilas, Daniel: *Loos Coboltverck 1752*

Webben:

- <http://www.abm.uu.se/publikationer/2/2007/3pdf>
- <http://destinationorsa.se/wp-content/uploads/2009/11/orsa-finnmark1.pdf>
- <http://www.skyddaskogen.se/Odlingshistoria%20i%20Hamra%20nationalpark.htm>
- <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>
- <http://www.ljusdal.se/besokare/byar/skogsfinnarnailosmedomnejd.4.10a2a66611cd83df3668000501.html>
- <http://www.ljusdal.se/invanare/kultur/bibliotek/varabibliotek/losbibliotek/finnmarkssamlingen.4.449f64601234c9d701e80002981.html>